Т.Б. Харченко, канд. екон. наук, доц.

ВПРОВАДЖЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ СТАНДАРТИЗАЦІЇ ЯК ЧИННИКА ПІДВИЩЕННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ УКРАЇНСЬКИХ ПІДПРИЄМСТВ

Стаття присвячена проблемам впровадження стандартів серії ISO 14000 на українських підприємствах. Основну увагу приділено необхідності та особливостям екологічного управління з метою конкурентоспроможності підприємств на вітчизняному та світовому ринках.

The article is devoted to the implementation problems of ISO 14000 standards in Ukrainian enterprises. The principal attention is paid to necessity and features of ecological management with the purpose of the enterprises competitiveness in domestic and world markets.

Ключові слова. Стандартизація, екологічні стандарти, система управління навколишнім середовищем, конкурентоспроможність підприємства.

Keywords. Standardization, ecological standards, environment management system, enterprises competitiveness.

Останні десятиріччя розвитку економіки України характеризуються підвищенням уваги до екологічних проблем. Захист навколишнього середовища і раціональне використання природних ресурсів є найважливішими проблемами сучасності. При чому, ці проблеми є актуальними не лише для України, а і для всіх країн світу. Нинішню екологічну ситуацію в Україні можна охарактеризувати як кризову, що формувалася протягом тривалого періоду. На сьогоднішній день, економіці України притаманна висока питома вага ресурсомістких та енергоємних технологій. Низький рівень екологічної свідомості суспільства призвели до значної деградації довкілля України, надмірного забруднення поверхневих і підземних вод, повітря і земель, зменшення народжуваності та збільшення смертності, а це загрожує вимиранням і біологічно-генетичною деградацією народу України. Головними причинами, що призвели до загрожуючого стану довкілля є: застаріла технологія виробництва та обладнання; високий рівень концентрації промислових об'єктів; несприятлива структура промислового виробництва з високою концентрацією екологічно небезпечних виробництв; відсутність належних природоохоронних систем; відсутність належного правового та економічного механізмів; відсутність належного контролю за охороною довкілля тощо. Проблеми розвитку екологічного управління та екологічного менеджменту є об’єктом досліджень та публікацій відомих закордонних та вітчизняних вчених та спеціалістів, зокрема: Балацького О.Ф., Білявського Г.О., Єфремової Р.В., Жубанової Л.К., Ігнатова В.Г., Кокіна А.В., Крівошеіна Д.А., Лук’яніхіної О.А., Мельника Л.Г., Сармурзиної А.Г., Саталкіна Ю.М., Шевчука В.Я., Хамзиної Ш.Ш. та ін. Проте, посилення процесів глобалізації та інтеграції у світі вимагають поглибленого дослідження зазначених питань, яке б супроводжувалося пошуком шляхів запровадження сучасних стандартів ISO 14000 на українських підприємствах з метою

підвищення їх конкурентоспроможності. Таким чином, метою статті є розробка рекомендацій по удосконаленню системи екологічного управління на підприємствах України.

За даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, 40 тис. хімічних речовин, які використовує людство, шкідливо впливають на здоров'я людини, що загрожує вимиранням населенню планети. Забруднення навколишнього середовища завдає збитків країнам на десятки мільярдів доларів. Таким чином, означена проблема є міжнародною і потребує негайного вирішення на міжнародному рівні. Вперше про це було проголошено у червні 1992 року на конференції ООН, присвяченій проблемам навколишнього середовища у Ріо-де-Жанейро. На даній конференції вперше було сформульовано поняття "екологічного менеджменту матеріальних потоків" як цілеспрямованої, цілісної і ефективної політики організації потоку матеріалів для виробництва певного продукту із залученням всіх учасників виробничого ланцюга. Також були розроблені інструменти екологічного менеджменту трьох рівнів: суспільно-державного, державно-адміністративного та виробничого. Отже, після проведення цієї міжнародної зустрічі стало очевидним, що економічні та екологічні завдання необхідно вирішувати комплексно з позицій єдиної стратегії, яка отримала назву – стратегія поступального розвитку. Концепція поступального розвитку має три аспекти: екологічний, економічний та соціальний. Тільки комплексне вирішення усіх трьох завдань поступального розвитку дозволить забезпечити зростання економіки при одночасному поліпшенні екологічного стану і вирішенні соціальних проблем.

На першому етапі екологічного управління виявляються проблеми, обумовлені впливом виробництв на навколишнє середовище. Ці проблеми виявляються державними природоохоронними службами. Їх роль висока, а доступ до інформації про стан природного середовища закріплений законодавчо. На другому етапі природоохоронного управління оцінюється ризик здоров'ю населення від забруднення навколишнього середовища. Оцінка здійснюється двома шляхами: використання фактичної бази даних про концентрацію шкідливих речовин в зонах проживання населення та вивчення їх впливу на здоров'я населення в цілому. Третій етап присвячений управлінню ризиком, оцінка якого була здійснена. Він включає: застосування стандартів якості навколишнього середовища та розробку загальнодержавних, регіональних і міських планів захисту природного середовища. Стандарти якості спрямовані на нормування концентрації шкідливих речовин у навколишньому середовищі. В різних країнах вони суттєво відрізняються, проте на сьогоднішній день, намічається тенденція їх уніфікації. Україна поки що відстає від світової спільноти у вирішенні проблеми запровадження екологічної стандартизації. Як зауважив один з провідних промислових екологів США Карл Адамс: " У вас не стільки зона екологічного лиха, скільки зона екологічного дрімучого неуцтва"[2]. Від того, наскільки швидко підприємствами нашої країни будуть впроваджені міжнародні екологічні стандарти, залежить швидкість адаптації України у світовому економічному просторі та конкурентоспроможність українських підприємств. Так, на думку фахівців

Комісії з міжнародної конкурентоспроможності при президентові США, конкурентоспроможність є "мірою спроможності країни за умов вільного і справедливого ринку виробляти товари та послуги, що відповідають вимогам світових ринків при одночасному збереженні або підвищенні реальних доходів своїх громадян" [4]. Досвід функціонування підприємств країн з розвиненою ринковою економікою переконливо свідчить, що досягти високої конкурентоспроможності можливо шляхом впровадження у практику діяльності підприємств екологічно орієнтованої стратегії. Дійсно, підприємства, що користуються репутацією екологічно чистих виробництв мають більше шансів залучити висококваліфіковану робочу силу, зацікавити потенційних інвесторів тощо. У розвинених країнах конкурентоспроможною, є продукція, виготовлена відповідно до міжнародних стандартів ISO 14000. Стандарти ISO 14000 орієнтують товаровиробників не на скорочення окремих викидів забруднюючих речовин, а на впровадження екологічного менеджменту. Саме це є своєрідною "перепусткою" на міжнародні ринки та засобом підвищення конкурентоспроможності українських товаровиробників.

Міжнародні стандарти серії ISO 14000 – стандарти, які встановлюють вимоги до систем екологічного менеджменту з метою надання підприємствам інструменту для розробки політики і вирішення задачі скорочення негативного впливу на навколишнє середовище.

Стандарти даної серії мають наступну структуру.

ISO 14001. Системи управління навколишнім середовищем. Технічні вимоги і настанови щодо використання.

ISO 14004. Системи управління навколишнім середовищем. Загальні настанови щодо принципів управління, систем та засобів забезпечення.

ISO 14010. Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Загальні принципи.

ISO 14011. Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Процедури аудиту. Аудит систем управління навколишнім середовищем.

ISO 14012. Настанови щодо здійснення екологічного аудиту. Процедури аудиту. Кваліфікаційні вимоги до аудиторів з екології.

ISO 14020. Екологічні етикетки і декларації. Загальні принципи.

ISO 14021. Екологічні етикетки і декларації. Екологічні заяви у рамках самодекларації. Терміни та визначення.

ISO 14022. Екологічні етикетки і декларації. Екологічні заяви у рамках само декларації. Позначення.

ISO 14023. Екологічні етикетки і декларації. Екологічні заяви у рамках само декларації. Методологія перевірки і верифікації.

ISO 14024. Екологічні етикетки і декларації. Екологічне етикетування першого типу. Керівні принципи і методики.

ISO 14040. Управління навколишнім середовищем. Оцінювання життєвого циклу. Принципи і структура.

ISO 14040. Глосарій [1].

ISO 14001 не оперує точними величинами та не встановлює будь-яких точних вимог до екологічної ефективності підприємства. Основна вимога, закладена в стандарті – керівництво підприємства зобов'язане прийняти на себе зобов'язання, відповідно до своїх можливостей, постійно поліпшувати екологічну ефективність підприємства. Для цього на підприємстві повинні бути визначені аспекти його діяльності, що впливають на навколишнє середовище, та побудована система управління ними.

Основними вимогами, відповідність яким означає відповідність стандарту ISO 14001 є:

- Підприємство повинне виробити екологічну політику-документ про принципи та наміри підприємства. Екологічна політика має містити заяву про намагання відповідати екологічним нормативам, прийнятим у державі, а також про постійне поліпшення системи екологічного менеджменту.
- Підприємство повинне виробити та дотримуватися процедури визначення впливу на навколишнє середовище.
- Підприємство повинне виробити екологічні цілі та задачі.
- На підприємстві повинна бути створена програма екологічного менеджменту.
- Для забезпечення ефективного функціонування системи екологічного менеджменту необхідно виділити достатню кількість людських, технологічних та фінансових ресурсів.
- Для навчання персоналу необхідно залучати внутрішні та зовнішні можливості.
- Періодично на підприємстві повинен здійснюватися моніторинг основних параметрів діяльності, яка завдає негативного впливу на навколишнє середовище.
- Необхідно здійснювати періодичний аудит системи екологічного менеджменту.
- Керівництво підприємства повинне періодично переглядати діючу систему екологічного менеджменту з точки зору її адекватності та ефективності.

Стандарти ISO 14000 є мало не найпоширенішою за рівнем охоплення серією стандартів, що були розроблені ISO. Україна з моменту вступу в ISO бере активну участь у роботі всіх її комітетів. Сьогодні вже узгоджені з міжнародними та впроваджені в Україні стандарти ISO 14001, ISO 14004, ISO 14010, ISO 14011, ISO 14012. Вони введені в дію з 1 січня 1998 р. наказом №495 від 18.08.97 р. і мають статус добровільних.

Доцільно означити переваги та недоліки від застосування підприємством ISO 14000 (табл.1).

Таким чином, впровадження системи екологічного менеджменту на підприємстві згідно стандарту ISO 14000 передбачає:

- формування та підтримання екологічної політики підприємства;
- визначення та виконання вимог екологічного законодавства;
- наявність організаційної структури екологічного управління;

- визначення екологічних аспектів діяльності підприємства та вимірювання екологічних показників функціонування економічної системи;
- розробку екологічних програм та планування екологічних заходів;
- розробку програм роботи з персоналом;
- налагодження інформаційних зв'язків між підрозділами підприємства, державними органами влади та іншими особами;
- розробку та управління документацією системи управління якістю;
- виявлення відхилень та підготовку коригуючих дій;
- екологічний аудит з боку керівництва підприємства;
- постійне поліпшення системи екологічного менеджменту.

Таблиця 1. Переваги та недоліки підприємств, що дотримуються екологічних стандартів [3]

Переваги підприємства, що дотримується екологічних стандартів	Втрати підприємства у разі не впровадження екологічної стандартизації.
1) Зниження матеріальних витрат завдяки рециклінгу; 2) Зниження енергомісткості виробництва; 3) Відсутність непередбачуваних витрат на оплату страхових полісів; 4) Залучення кваліфікованого персоналу; 5) Одержання більших доходів від продажу екологічно чистої продукції; 6) Розвиток "зеленого" ринку, надання екологічних послуг; 7) Підвищення іміджу підприємства; 8) Краща інтеграція до внутрішнього та міжнародного просторів;	1) Відставання від конкурентів у перспективних науково-технічних розробках; 2) Випереджаюче зростання матеріальних витрат порівняно з конкурентами, що використовують безвідходні технології; 3) Гірші можливості залучення інвесторів; 4) Жорсткий контроль з боку влади за виконанням екологічних нормативів; 5) Зростання штрафів за порушення вимог стандартів; 6) Втрата частини споживачів, які бажають купити екологічно чисті товари; 7) Зниження іміджу підприємства; 8) Несприятливі перспективи для розвитку.

Для забезпечення функціонування ефективної системи управління якістю на основі стандартів ISO 14000 на підприємстві доцільно створити окрему службу (підрозділ) екологічного менеджменту. Головним завданням новоствореної екологічної служби підприємства повинно стати забезпечення виконання вимог природоохоронного законодавства, попередження ускладнень з контролюючими державними органами в сфері екології тощо.

У зв'язку з цим на екологічну службу підприємства необхідно покласти вирішення таких питань, як:

- забезпечення контролю за станом навколишнього природного середовища;
- підготовка статистичних звітів щодо обсягів викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря, скидів у водні об'єкти, утворених та розміщених відходів;

- оформлення дозволів на викиди (скиди, відходи);
- розрахунок зборів за забруднення навколишнього природного середовища;
- розробка екологічних програм тощо.

На відміну від існуючих екологічних служб новостворена служба екологічного менеджменту повинна створюватись для вирішення стратегічних завдань підприємства. Тому служба екологічного менеджменту повинна бути підпорядкована директору підприємства і складатися із фахівців – менеджерів систем управління навколишнім середовищем.

Найважливішими функціями цих фахівців повинно бути:

1. Забезпечення сталого економічного розвитку підприємства в умовах жорстких екологічних вимог, та конкуренції на зовнішньому та внутрішньому ринках.

2. Створення іміджу підприємства як екологічно чистого, результати роботи якого не викликають у громадськості та місцевих мешканців, побоювань, пов'язаних з проблемами забруднення навколишнього середовища.

Результати роботи служби екологічного менеджменту можуть бути позитивно оцінені за умови досягнення наступних вимог:

1. Екологічних (зниження витрат за рахунок економії природних ресурсів, рециркуляції та утилізації, зменшення зборів за забруднення довкілля тощо).

2. Стратегічних (імідж, підвищення продуктивності праці, залучення персоналу до боротьби за збереження довкілля. рівні відносини з контролюючими органами, виконання всіх екологічних вимог тощо).

Таким чином впровадження сучасних систем управління якістю продукції на основі стандартів ISO 14000 повинно забезпечити ефективне вирішення багаточисельних екологічних проблем національного та міжнародного значення. Першочерговими заходами державного рівня мають стати: активізація екологічної освіти в середніх та вищих навчальних закладах, екологічне виховання населення; проведення незалежних екологічних експертиз, стимулювання комплексного використання сировини, відходів, запровадження безвідходних технологій тощо. Зазначені заходи сприятимуть формуванню екологічно свідомого суспільства та сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності України на світових ринках як країни з ринково-орієнтованою, соціально спрямованою та екологічно безпечною економікою.

Література:

1. ДСТУ ISO 14001 – 97. Системи управління навколишнім середовищем. Склад та опис елементів і настанови щодо їх застосування. Чинний від 01.01.98 р.
2. Стандартизація, управління якістю та сертифікація продукції: Навч. посіб. /Т.Г. Ровенчак, О.В. Христич. – Вінниця, 2005. – 120 с.
3. Управление качеством в условиях международной конкуренции: моногр. /Н.А. Янковский, Ю.В. Макогон, Н.В. Фомичева. – Донецк, 2007. – 340с.
4. Шаповал М.І. Менеджмент якості: підручник. – 3-тє вид., випр. і доп. – К.: Т-во «Знання», КОО, - 471 с.